

**ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ
СПОРТИВНО-МАСОВОЇ РОБОТИ В ДОСВІДІ РОБОТИ
А. С. МАКАРЕНКА**

УДК 37.091.4 Макаренко: [37.013.42:796] – 053.6

Ю. С. Андреев

**ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНА РОБОТА ЯК ЗАСІБ
ПЕРЕВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
А. С. МАКАРЕНКА**

У А. С. Макаренка немає визначення поняття всебічного та гармонійного розвитку людської особистості, але відома викладена ним до п'ятиріччя комуні імені Ф. Е. Держинського програма виховання особистості. Але в цій програмі є основний принцип: «Від кожного за здібностями, кожному – за потребами», з якого випливає, що для члена суспільства розвиток здібностей, прояв і використання їх в інтересах суспільства так само важливі і природні, як дихання, фізичний ріст і розумовий розвиток [4].

Сучасне суспільство відчуває масу проблем з вихованням підростаючого покоління, які все більше і більше накопичуються. Завдяки телебаченню та інтернету, підлітки вбирають в себе не найкращі моменти маскультури, і практично не піддаються традиційним педагогічним методам виховання з тієї ж причини. На жаль, хоча на дворі вже ХХІ століття, проблема дитячої безпритульності та бродяжництва, яка за часів СРСР була практично вирішена, проявилася знову. У зв'язку з цим, корисно звернутися до ранніх напрацювань у соціально-педагогічній сфері такого відомого радянського педагога і вихователя, як А. С. Макаренко.

Ураховуючи особливості побудови нових типів навчання, автором ставиться питання про реалізацію на практиці методів фізкультурно-спортивної роботи як способу перевиховання підлітків.

Фізичне виховання як складова частина культури членів суспільства посідала чільне місце в усій системі А. С. Макаренка по вихованню підростаючого покоління. Він бажав бачити підростаюче покоління здоровим, духовно багатим, з міцною нервовою системою і чіткою життєвою позицією. У пошуках шляхів виховання, Макаренко заострює увагу на вихованні кращих людських якостей, глибокій повазі і симпатії до людей, що є результатом впливу великого колективу і ведення розумного життя. Усе це безпосередньо пов'язано з цілеспрямованими процесами навчання й виховання, невід'ємною частиною яких є фізичне виховання [1]. Він стверджував, що для успішного виховання завжди важливо досягати найвищого рівня

фізичного і духовного здоров'я. Цього, на його думку, неможливо досягти без розумної системи виховання в праці, морально-естетичній сфері, а також у сфері фізичного виховання. Тому метою даної статті є з'ясувати «макаренківське» розуміння деяких питань організації розвитку рухових і психічних якостей особистості за допомогою методів фізичного виховання та їх використання в сучасних умовах.

Досвід А. С. Макаренка, безсумнівно, дуже важливий для сучасних людей, тому що його діяльність – це кращий приклад перетворення мрії в реальність. Він довів, що неможливе – можливо, і саме нам, у наш непростий час, цього варто вчитися, або ми ризикуємо втратити все людське в цьому світі!

Спробуємо і ми розібратися, звідки бере початок система Макаренка, чому ті основні принципи, яких у своїй діяльності дотримувався видатний теоретик і практик педагогіки, виявилися найбільш доречними, ефективними та гуманними в той конкретний період історії?

Основним принципом діяльності А. С. Макаренка як талановитого управлінця і організатора був принцип колективності. Початок такої концепції управління та її основні передумови необхідно шукати як в спеціальних умовах, у яких знаходилося радянське суспільство на початку двадцятого століття, а саме в тих організаціях, якими керував Антон Семенович, так і в тій теорії, істинність якої була доведена практикою життя цих організацій. Звичайно, мова йде про марксистської теорії. Сутність людини за Карлом Марксом – це не «абстракт, властивий окремому індивіду», а «сукупність всіх суспільних відносин» [11]. І саме від цих відносин залежить і те, як виховується людина, як здійснюється управління в даному суспільстві, яким чином налагоджена система основних методів і принципів організації людських колективів.

Життя людей певної історичної епохи – це відображення способу виробництва, притаманного тому чи іншому суспільству на певному етапі його розвитку. Спосіб виробництва, у свою чергу, складається з продуктивних сил і виробничих відносин [10, с. 5 – 9]. Саме виробничі відносини виступають тими суспільними відносинами, які формують людину і диктують закони поведінки людей, їх взаємодії, комунікації. Це необхідно враховувати кожному управлінцю, якщо він має на меті ефективну організацію людей.

Виробництво – це та основа, без якої неможливі ніякі стосунки в суспільстві. Необхідно нагадати, що капіталізм – та суспільно-економічна формація, у якій ми живемо і діємо – має суспільний характер виробництва. І основні зачатки дійсно суспільних відносин та раціональної, ефективно організації людей можна знайти саме в діяльності тих людей, які безпосередньо беруть участь у виробництві, організованому за останнім словом науки і техніки. К. Маркс, В. Ленін не випадково відзначали, що саме пролетаріат – робітничий клас крупної фабричної промисловості – має можливість організуватися в ту силу, яка

зможе змінити суспільні відносини на якісно нові – такі, при яких класів взагалі не буде.

Але досвід організації пролетаріату – це той досвід, який необхідно враховувати і використовувати в будь-якому колективі, оскільки в сучасному суспільстві жодний колектив не може бути ізольований від тих умов, які шикуються на базі великого машинного виробництва.

Якщо говорити про управління як про цілісний процес, то такий процес стосується і певного об'єднання людей і кожної окремої людини. Тому управління дуже тісно пов'язане з вихованням, оскільки процесом виховання може бути тільки процес, який має чітко визначену мету – формування людини. А те, який сенс вкладається в поняття «людина» в кожному конкретному випадку (де йдеться про виховання), залежить, як уже зазначалося, від суспільних відносин.

Отже, дуже важливим моментом в практичному досвіді А. Макаренка є той факт його біографії, що він був саме радянським педагогом, а його діяльність була спрямована на становлення і розвиток соціалістичної республіки. Це важливо, у першу чергу, тому, що саме при соціалізмі людина розуміється як сукупність всіх суспільних відносин, а не як окремих індивід, набір генів, інструмент і т.п. Тому-то і педагогіка, психологія, філософія за часів СРСР мала на меті служіння людині, але саме так, як про це говорив Маркс ще в «Тезах про Фейєрбаха» – не просто пояснюючи будову світу, а змінюючи його.

Звичайно, змінювати світ, а разом з тим – змінювати і себе, і навпаки – змінювати себе, а разом з тим – і світ, – це зовсім не легка справа. Але у Макаренка, здається, це виходило і виходило добре. Він не тільки міняв, перевиховував людей, яких у «старому світі» (капіталістичному) називали злочинцями, а в «новому» (соціалістичному) – правопорушниками, тобто в будь-якому випадку – «важких» дітей, але і слідував при цьому основному напрямку, якого трималася держава, міняв, творив світ своєю діяльністю. Не дивно, що одним із основних висновків свого досвіду, А. Макаренко вважав таке: «... педагогіка є самою діалектичною, рухомою, складною і різноманітною наукою» [8, с. 113].

Оскільки зміна світу – це не менш складна робота, чим виховання, а історичний досвід ще й доводить, що все набагато складніше, ніж може здатися, то, звичайно, поєднання виховання, управління людськими колективами та дійсної життя всієї держави, процесів виробництва, економічного розвитку – це справа майже неймовірна.

Добре виховувати високоморальну людину в умовах, де суспільство саме вимагає такої людини, де неможливе нормальне життя для індивідуаліста, для жодної, жадібною, низької людини. Де, як писав А. С. Макаренко у своїй «Книзі для батьків», «моральна вимога пред'являється всім людям і всіма людьми повинна виконуватися» [8, с. 352]. Але в буржуазному суспільстві, мораллю якого, за словами великого педагога, є жадібність, пристосована до жадібності, а сама

реальність дає лише «прострочені» форми і принижують людську гідність методи виховання, виховувати людину (у дійсному сенсі цього слова) стає дуже складним завданням.

У своїй роботі «Про виховання молоді» Макаренко писав «Гра доставляє дитині радість. Це буде або радість творчості, або радість перемоги, або радість естетична – радість якості. Таку ж радість приносить і гарна робота. І тут повна подібність.

Деякі думають, що робота відрізняється від гри тим, що в роботі є відповідальність, а в грі немає відповідальності. Це неправильно: у грі є така ж велика відповідальність, як в роботі, звичайно, у грі гарній, правильній, про це нижче буде сказано докладніше.

Чим же все-таки відрізняється гра від роботи? Ця відмінність лежить тільки в одному: робота є участь людини у суспільному виробництві, у створенні матеріальних, культурних, інакше кажучи, соціальних цінностей. Гра не переслідує таких цілей, до громадських цілей вона не має прямого відношення, але має до них відношення непряме: вона привчає людину до тих фізичним і психічним зусиль, які необхідні для роботи» [3].

Під грою можна розуміти і методи фізкультурно-спортивної спрямованості, які застосовувалися в громаді для виховання підростаючого покоління. Однією з головних цілей такої роботи було виховання в спортивних іграх тих фізичних і психічних якостей і навичок, які пізніше стануть в нагоді в подальшій роботі та житті індивідуума. Тобто, тут ясно проявляється ідея соціальної адаптації підлітків методами спортивних ігор та фізичної культури в цілому.

Однак таким процесом слід уміло керувати, і роль педагога в цьому випадку може зіграти вирішальну роль у долі важкої дитини. Буває так, що дитина не здатна грати в групі, вона часто свариться з товаришами, не може знайти з ними спільну мову і колективний інтерес. У такому разі кращим варіантом буде не нав'язувати такому підлітку компаньйонів, а дати йому яку-небудь індивідуальну гру, де він зможе проявити максимум свободи. В іншому випадку, нав'язування компаньйонів може призвести до руйнування ігрового настрою і зведе нанівець весь процес виховання і соціальної адаптації. Надалі, у одних дітей раніше, у інших пізніше, перевага самотньої гри починає переростати в інтерес до товаришів і колективній грі. Головне тут – допомогти асоціальної дитині здійснити цей перехід. Він важкий, тому що у підлітків ще дуже розвинені індивідуалістичні схильності, ще є схильність сваритися і сперечатися. Потрібно, щоб розширення кола товаришів відбувалося не відразу і в обстановці сприятливою. Звичайно цей перехід відбувається у вигляді підвищення інтересу підлітка до рухливих ігор на свіжому повітрі і іграм у дворі. Метод буде ще більш ефективним, якщо в групі, наприклад, хлопчиків, буде один старший, котрий користується найбільшим авторитетом, і який буде виступати як організатор більш молодих.

Макаренко стверджував, що виховання естетики поведінки тісно пов'язане з фізичним вихованням. Але фізичне виховання не слід розуміти лише як загартування, тренування, як спартанське виховання. «У спартанців, – говорив А. С. Макаренко, – виховання загартованих людей не супроводжувалося таким свідомим оформленням, як у нас, такою філософією життя» [10, с. 304]. Наше фізичне виховання «має спрямовуватися інтересами колективу, супроводжуватися вихованням свідомості».

Аналіз виховної роботи в колонії підтверджує, що А. С. Макаренко застосовував різнобічні педагогічні прийоми, щоб зміцнити здоров'я вихованців, виховати у них витривалість та інші необхідні й важливі якості. Засобами фізичного виховання в педагогічній практиці А. С. Макаренко були: різноманітні ігри, військові заняття, катання на лижах, ковзанах, екскурсії, походи, табори, плавання і т.д. Усебічний фізичний розвиток дітей вимагає наявності в кожній школі необхідної матеріальної бази (майданчиків, набору фізкультурних снарядів і т. д.) і правильного науково-педагогічного її використання. У школі, як і в будь-якому виховному дитячому закладі, встановлюється обов'язковий для всіх мінімум по фізичному вихованню. Так було і в колонії імені Горького і в комуні імені Держинського. Але різні за своїми нахилами діти захоплюються і різними видами фізичних вправ і спорту. Для цього необхідно створити стільки можливостей, скільки може бути проявлено нахилів. Факти, взяті з життя колонії Горького і комуні Держинського підтверджують, що в цих установах розвивалися потреби та нахили вихованців як в галузі трудової діяльності, так і в галузі фізичного виховання; поряд з цим проводилася велика педагогічна доцільна робота по забезпеченню цього розвитку. Тому тут не було застою. Достаток ігор, фізкультурних, спортивних та інших занять забезпечувало педагогічну турботу про всіх і разом з тим виконувало завдання індивідуального підходу до кожного [11, с. 199].

У комуні Держинського була велика кількість волейбольних, футбольних, гандбольних та інших майданчиків, котків, кавалерійська й парашутна секції і т.д.

Фізичне виховання і розвиток у кінцевому результаті повинні сприяти загартуванню організму. І це становило предмет особливих турбот А. Макаренка. Його вихованці були міцними, стрункими і зібраними, мускулистими і здоровими і не знали, що таке хвороба.

А. С. Макаренко поклав початок військовій грі, що стала потім однією з важливих складових частин фізичного виховання в колонії, а потім в комуні. Колоністи були захоплені військовим строем, і їх прагнення до військової гри внесло багато нового в заняття. Така звичка, як на всякий наказ відповідати «є!» і салютувати помахом руки вгору була введена в колонії під впливом військових ігор і занять фізичною культурою. Можливо, сучасна молодь не побачить зв'язку між цими двома видами дозвілля. Проте варто нагадати, що в той час, а це 20-ті

роки ХХ-го століття, ці два поняття не роз'єднувалися і складали єдине ціле. У колективі Макаренка, особливо в комуні, ступінь чіткості та організованості всього колективу була така висока, що у випадку потреби комуна могла зібратися, вишукуватися й виступити протягом трьох хвилин. Їм було встановлено обов'язковий для всіх мінімум з фізичного виховання, який служив показником здоров'я і фізичного стану [1], що відповідає сучасним підходам в оцінці здоров'я школярів. Кожен комунар зобов'язаний був здавати норми на значки БГТО, ГТО і Ворошиловський стрілок.

А. С. Макаренко стверджував, що для виховання дітей та підлітків необхідно створити такий ланцюг вправ, ланцюг труднощів, які необхідно буде долати, і завдяки яким суспільство отримає загартовану та сильну людину. До таких труднощів ставилися різні фізичні вправи на відкритому повітрі в плинні цілого року, прогулянки, туризм та ін. У колонії для дітей були створені умови, коли різні за нахилами діти, захоплюються різними видами фізичних вправ. Для такої реалізації по Макаренку, необхідно створити стільки можливостей, скільки може бути проявлено нахилів, і це було предметом особливих турбот.

У колонії, а потім комуні, заняття фізичною культурою будувалися так, що діти і підлітки займалися різними видами спорту. Це була одна з концепцій А. С. Макаренка. Він був проти однобічного захоплення якимось одним видом рухової активності, оскільки при цьому особистість не може здійснювати гармонійний фізичний розвиток. Він звертав увагу на те, щоб захоплення фізичною культурою не приймало характер всепоглинаючої пристрасті. Потрібно викликати у вихованців гордість не тільки своїми особистими досягненнями, але переважно, успіхом команди. Потрібно так само втихомирювати всяку хвалькуватість, виховувати повагу до супротивника, звертати увагу на організованість і дисципліну в команді.

А. С. Макаренко високо цінував колективні дії спортсменів команди, їх вміння докласти всю свою спортивну майстерність в інтересах всієї команди. Таким чином, у комуні заохочувалися колективні початки і у виявленні спортивних досягнень. Чемпіонами були команди з окремих видів спорту. Сильні спортсмени в числі команд не височіли над колективом. У командах не було боротьби за персональну першість і рекордсменство. Усі заходи носили суто виховний характер і були спрямовані на зростання індивідуума як особистості в колективі. Звідси індивідуалізм та егоцентризм в заняттях не вітався, оскільки не сприяв зростанню колективного мислення.

Таким чином, як ми бачимо, що велика кількість дітей та підлітків, потрапивши в умови комуні, проходили своєрідну школу життя, яка виховувала у важких підлітків кращі якості і піддавала осуду гірші. Через заняття спортом виховувалося почуття ліктя та відпрацьовувалися такі моменти, як взаємодопомога і підтримка партнера по команді. А для тодішніх дітей-сиріт і безпритульних, що потрапили на перевиховання в

колонію, придбання таких якостей вже саме по собі було високим досягненням.

Примітно, що всі заходи пов'язані зі спортом і фізичною культурою, найтіснішим чином були пов'язані з життям і політичними подіями країни. Адже головним чином задача стояла у вихованні гармонійних членів суспільства. Під час ігор формуються характери вихованців, розвивається розум, тактичне мислення і воля. Багато ігор, на думку Макаренка, приносять не менше користі, ніж систематичні фізичні вправи. Без спортивних ігор, вважав він, неможливо виховати повноцінний, веселий і бадьорий колектив. І ці самі ігри мають особливе значення для естетики виховання зовнішньої поведінки дітей і підлітків, прикрашають їх внутрішній світ. У колонії широко практикувалося вивчення традиційних національних видів рухливих ігор, що сприяло зближенню колоністів і знайомило їх з різними аспектами національних культур, що населяють на той момент молоду державу. Однак крім традиційних ігор, колоністи придумували і свої власні ігри, які надалі залишалися незмінні. В їх основі були можливості для вдосконалення, ускладнення різними варіантами, які вимагали від учасників більш високої концентрації та фізичної підготовленості, більш складних рухових умінь і навичок.

Основним розумінням для вироблення звичок у процесі фізичного виховання, Макаренко визнавав такі компоненти: мета діяльності, емоції, викликані досягненням мети, освоєння і повторення великої кількості окремих дій, активізація розумової діяльності, пов'язаної з осмисленням необхідності дій (правильно поступати), їх культура [1]. Фізичне виховання повинно спрямовуватися інтересами колективу, супроводжуватися вихованням свідомості.

Досвід колонії імені Горького і комуни імені Дзержинського в галузі фізичного виховання надзвичайно важливий не тільки для виховання активності і стриманості, але і для всієї системи всебічного виховання особистості.

Таким чином, досвід А. С. Макаренка в галузі фізичного виховання показує, як за допомогою фізичних вправ і спортивних ігор можна посприяти вихованню нової людини. Стосовно до сьогодення можна сказати, що тільки при глибокому аналізі та творчому осмисленні його педагогічної системи можна посприяти в формуванні нової особистості і допомогти їй увійти в світ нового життя. Подальше вивчення питань фізичного виховання в педагогічній практиці А. С. Макаренка пропонується направити на вивчення його теоретичних і методологічних основ.

Список використаної літератури

1. Иванов В. И. Макаренковское понимание роли физической культуры в педагогической практике для современных учебных заведений [Электронный ресурс] / В. И. Иванов. – Режим доступа :

<http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2008-04/08ivimee.pdf>
– Загол. з екрану. – Мова рос. **2. Педагогическая** деятельность А. С. Макаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <<http://do.gendocs.ru/docs/index-8802.html>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
3. Нежинский Н. П. Педагогические идеи А. С. Макаренко и современность / Н. П. Нежинский. – Рад. школа, 1963. – 185 с.
4. Макаренко А. С. Собрание сочинений в 7-ми т. – Т. 5 / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 553 с.
5. Педагогические взгляды А.С.Макаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vremiadengi.com/denezhnoe/pedagogicheskie_vzglyady_a_s_makarenko_3/> – Загол. з екрану. – Мова рос. **6. Ильенко Э. В.** Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенко. – К. : «Час-Крок», 2006. – 312 с.

Андреев Ю. С. Фізкультурно-спортивна робота як засіб перевиховання підлітків у педагогічній спадщині А. С. Макаренка

У статті розглянуті питання щодо організації виховної роботи засобами фізичного виховання, які розробив і втілював у життя видатний радянський педагог-організатор А. С. Макаренко. Наведено конкретні приклади методів роботи з дітьми в колонії. Показано, яким чином вихователям доводилося розробляти навчальну програму, на якій ідеологічній основі і як все це пізніше втілювалося в життя. Висвітлено домінуючу роль групового або колективного виховання. Показано причини та передумови саме такої спрямованості в роботі з важкими дітьми.

Ключові слова: гра, фізичні вправи, виховання, соціальна адаптація.

Андреев Ю. С. Физкультурно-спортивная работа, как способ перевоспитания подростков в педагогическом наследии А. С. Макаренко

В статье рассмотрены вопросы по организации воспитательной работы средствами физического воспитания, которые разработал и воплотил в жизнь видный советский педагог-организатор А. С. Макаренко. Приведены конкретные примеры методов работы с детьми в колонии. Показано, каким образом воспитателям приходилось разрабатывать учебную программу, на какой идеологической основе и как всё это позже воплощалось в жизнь. Освещена доминирующая роль группового или коллективного воспитания. Показаны причины и предпосылки именно такой направленности в работе с трудными детьми.

Ключевые слова: игра, физические упражнения, воспитание, социальная адаптация.

Andreev Y. S. Athletic and Sports Work as a Way of Re-adolescent Makarenko's Pedagogical Heritage

The questions on the organization of methods of educational work methods of physical education, which has developed and brought to life a

prominent Soviet educator Makarenko organizer. Concrete examples of how to work with children in the colony. Shows how the teachers had to develop a curriculum on what ideological basis and how it later implemented. Illuminated by the dominant role of group or collective education. The causes and conditions of this kind is in working with difficult children.

Key words: game, exercise, education, social adaptation.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Максименко І. Г.

УДК 378.011.3-051:796

Ю. В. Драгнєв

**ПРОЦЕС УПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ**

Проведена діагностика професійного розвитку майбутнього вчителя фізичної культури в умовах інформаційно-освітнього простору, як перша частина дослідно-експериментальної роботи, дала можливість обробити дані про організований процес безперервного відстеження професійно важливих особистісних характеристик студентів спеціальності «Фізичне виховання». Другу частину за логікою нашого дослідження було присвячено впровадженню в процес професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури розробленої і описаної в третьому розділі педагогічної системи та її перевірці на формуальному етапі експерименту.

Слід зауважити, що в ході визначення теоретичних засад педагогічної системи професійного розвитку майбутнього вчителя фізичної культури в умовах інформаційно-освітнього простору ми охарактеризували вимоги щодо оптимізації професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури (підвищення рівня комп'ютерної грамотності згідно з програмою сертифікації European Computer Driving Licence); застосування інформологічного підходу в професійній підготовці відповідно до особливостей глобальної інформатизації в інформаційно-освітньому просторі та інтенсивності використання інформаційних технологій у навчальному процесі; урахування впливу концептуальних засад розвитку інформаційного суспільства на професійний розвиток майбутнього вчителя фізичної культури, який визначається активним процесом самоствердження в інформаційному суспільстві відповідно до умов професійної діяльності) з виокремленням